

ЛЕЖНЄВА Т. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Університет імені Альфреда Нобеля)

ТИТОВА І. В.,
суддя
(Красногвардійський районний суд
м. Дніпропетровська)

УДК 347.67+347.13

ОСОБЛИВОСТІ ПІДСТАВ НЕДІЙСНОСТІ ЗАПОВІТУ

У статті досліджуються різні підстави визнання заповіту недійсним. Авторами доводиться, що не всі норми, які стосуються недійсності правочинів загалом, можуть бути застосовані до заповітів.

Ключові слова: правочин, заповіт, недійсність, дефект волі, форма правочину, зловмисна домовленість, тяжка обставина, судова практика.

В статье исследуются различные основания признания завещания недействительным. Авторами доказывается, что не все нормы, касающиеся недействительности сделок в общем, могут быть применены к завещаниям.

Ключевые слова: сделка, завещание, недействительность, дефект воли, форма сделки, злонамеренная договоренность, тяжелое обстоятельство, судебная практика.

The authors investigate various grounds of the testament voidness. The authors prove that not all of the legal rules concerning the voidness of legal deals in general may be applied to the testaments.

Key words: legal deal, testament, voidness, defect of will, form of legal deal, malicious conspiracy, difficult circumstance, judicial practice.

Вступ. Цивільний кодекс України (далі – ЦК) 2003 р. забезпечує правове регулювання спадкових відносин, засноване на якісно оновлених методологічних засадах, однією з яких є курс на посилення диспозитивних засад правового регулювання, розширення свободи заповіту. Однак новий досвід правового регулювання спадкування за заповітом актуалізує й нові проблемні питання теоретичного та прикладного характеру. Доволі значна їх частина стосується недійсності заповітів. На жаль, далеко не всі з них вирішені цивілістикою та судовою практикою. Аналіз останньої свідчить про наявність складнощів у застосуванні судами низки норм ЦК про заповіт.

Проблемні питання визнання правочину недійсним, в тому числі й заповіту, є предметом дослідження провідних вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В.К. Антошкіної, С.С. Алексєєва, Ю.Б. Гонгало, В.І. Гостюка, В.В. Заборовського, Ю.О. Заїки, В.С. Нерсесянца, В.Я. Карабаня, О.П. Печеного, Л.В. Шевчук та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні підстав недійсності заповіту на підставі аналізу цивільного законодавства України та судової практики з зазначеної проблематики.

Результати дослідження. В найзагальнішому вигляді недійсність правочину можна визначити як нездатність правочину створювати правовий ефект [5, с. 10] (крім тих юридичних наслідків, що пов'язані з його недійсністю) у передбачених законом випадках порушення вимог дійсності [2, с. 44] відповідних правочинів.

Відповідно до законодавства за ступенем недійсності всі правочини поділяються на: а) абсолютно недійсні правочини, що є такими з моменту їх вчинення (нікчемні), та недійсність яких прямо передбачена законом; б) відносно недійсні, які можуть бути визнані судом недійсними за певних умов (оспорювані). Оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним лише за рішенням суду [4, с. 95].

ЦК України містить спеціальні норми щодо недійсності заповіту (ст. 1257 ЦК України). Частина перша статті передбачає підстави нікчемності заповіту: нікчемним є заповіт, а) «складений особою, яка не мала на це права»; б) «складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення». Частина друга передбачає підстави недійсності оспорюваного заповіту: «За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі». Слід зазначити, що право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ) від 30.05.2008 р. № 7 [13]).

Крім того, ще одну підставу нікчемності заповіту передбачено у ч. 2 ст. 1307 ЦК України, відповідно до якої нікчемним є заповіт, який відчужувач за спадковим договором склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі.

Отже, спеціальні норми Книги 6 ЦК України передбачають випадки як оспорюваності, так і нікчемності заповіту. Це має не лише теоретичне, але і прикладне значення, яке вдало проілюстрував О.П. Печений: «Щодо питання про наслідки недійсності заповіту, то слід зауважити, що в цьому сенсі важливо розрізняти нікчемні й оспорювані заповіти. Згідно з ч. 4 ст. 1254 ЦК України якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, установлених статтями 225, 231 ЦК України. Використовуючи вислів «визнання правочину недійсним», законодавець мав на увазі визнання його недійсним судом, тобто йдеться про оспорювані заповіти (ч. 2 ст. 215, ч. 2 ст. 1257 ЦК України). Відповідно це правило не стосується нікчемних заповітів. Тому у випадку, коли новий заповіт, складений заповідачем, є нікчемним, відновлюється чинність попереднього заповіту» [7, с. 37].

Крім того, різними є процесуальні аспекти оспорюваності та нікчемності. Так, ПВСУ зазначив, що «Вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору. Такий позов може пред'являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому. Вимога про застосування наслідків недійсності правочину може бути заявлена як одночасно з вимогою про визнання оспорюваного правочину недійсним, так і у вигляді самостійної вимоги в разі нікчемності правочину та наявності рішення суду про визнання правочину недійсним. <...> Якщо позивач посилається на нікчемність правочину для обґрунтування іншої заявленої вимоги, суд не вправі посилатися на відсутність судового рішення про встановлення нікчемності правочину, а повинен дати оцінку таким доводам позивача» (п. 5 Постанови ПВСУ від 06.11.2009 р. № 9 [12]).

Передбачається як недійсність заповіту в цілому, так і недійсність окремих його частин. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини (ч. 3 ст. 1257 ЦК України).

Норми ст. 1257 ЦК України та Параграфу 2 Глави 16 ЦК України співвідносяться як спеціальні та загальні. Слід пам'ятати, що далеко не всі норми, які стосуються недійсності правочинів загалом, можуть бути застосовані до заповітів.

Щодо обману (ст. 230 ЦК України) слід зазначити, що ця підстава недійсності правочину не може застосовуватися до заповітів. Це зумовлено тим, що заповіт – односторонній

правочин; а ч. 1 ст. 230 ЦК України як обман кваліфікує ситуацію, коли «одна із сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення». Це положення слід тлумачити таким чином, що суб'єктом обману для визнання правочину недійсним за ст. 230 ЦК України є лише одна із сторін правочину [3, с. 223].

ПВСУ надав чітке роз'яснення: «Норми статті 230 ЦК України не застосовуються щодо односторонніх правочинів» (п. 20 Постанови ПВСУ від 06.11.2009 р. № 9 [29]). На жаль, суди першої інстанції не завжди враховують це. Так, скасовуючи рішення суду першої інстанції, Апеляційний суд Харківської області зазначив, що «суд першої інстанції дійшов висновку про недійсність заповіту на підставі ст. 230 ЦК України з порушенням норм матеріального права, оскільки застосував закон, який не поширюється на спірні правовідносини» [14].

Односторонність та особистий характер заповіту як правочину унеможлиблює і застосування ст. 232 ЦК України «Правові наслідки правочину, який вчинено у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною».

Так само незастосовуваними до заповіту є норми про фіктивність правочину (ст. 234 ЦК України). Сама правова природа заповіту як правочину, правові наслідки якого виникають у зв'язку зі смертю заповідача, виключає можливість вчинення спадкодавцем заповіту «без наміру створення правових наслідків».

Односторонність та, відповідно, безоплатність заповіту як правочину унеможлиблюють застосування до заповіту норм про вчинення правочинів під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України). Аналіз цієї статті та п. 23 Постанови ПВСУ від 06.11.2009 р. № 9 [12] дає підстави стверджувати, що такий правочин вчиняється добровільно, без наявності насильства, обману чи помилки, що, в свою чергу, є умовою чинності заповіту. Проте обов'язковою ознакою правочину, вчиненого під впливом тяжкої обставини, є його вчинення на вкрай не вигідних умовах, чим друга сторона правочину скористалася. Дана ознака вказує на оплатність та двосторонність правочину, що не властиво заповіту. У судовій практиці мають місце випадки невірної застосування судами, зокрема апеляційними, ст. 223 ЦК України до заповітів [21].

Нікчемним є заповіт, складений особою, яка не мала на це права або складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення. Слід зазначити, що право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю; і при цьому право на заповіт здійснюється особисто, а вчинення заповіту через представника не допускається (ст. 1234 ЦК України). Вважаємо, що будь-яке порушення приписів ст. 1234 ЦК України слід вважати складенням заповіту особою, яка не мала на це права. Вчиненням заповіту особою, яка не мала на це права, Пленум Верховного Суду України називає вчинення заповіту, «зокрема, недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю, представником від імені заповідача» (п. 17 Постанови ПВСУ від 30.05.2008 р. № 7 [13]). Ні в якому разі не слід розуміти вживаний вислів «особою, яка не мала на це права» таким чином, що особа склала заповіт щодо неналежного їй майна. Відповідно до ч. 1 ст. 1236 ЦК України, заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому.

Вимоги щодо форми заповіту викладені у ст. 1247 ЦК України і включають вимоги про: 1) письмову форму заповіту; 2) зазначення у ньому місця та часу його складення; 3) особисте підписання заповідачем; 4) посвідчення нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 ЦК України; 5) державна реєстрація у Спадковому реєстрі.

Вимоги щодо посвідчення заповіту викладено у нормах ЦК України, Закону України «Про нотаріат» [11], Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [9]. Тут слід зважати на те, що норми порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України можуть відрізнятися від норм спеціальних актів, що регулюють посвідчення заповітів іншими посадовими особами (зокрема, Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування [10]). Невраховання цього може бути причиною скасування судових рішень [17].

Позиція практики вищих судових установ у питаннях дотримання вимог щодо форми та посвідчення заповіту відрізняється підвищеним формалізмом, що однак є достатньо виправданим з огляду на характерні особливості заповіту. Розуміння такого особливого характеру заповіту часто бракує судам місцевим та апеляційним, які часом не беруть до уваги певні порушення форми та порядку посвідчення заповіту або тлумачать їх як такі, що не є підставою нікчемності заповіту. Так, нікчемність заповіту, зокрема, тягнуть за собою такі порушення, як встановлення особи заповідача за паспортом, до якого не вклеєна чергова фотокартка у зв'язку із досягненням певного віку [16]; залучення в якості свідка родича спадкоємця за заповітом [15].

Із буквального тлумачення статей 1247 та 1257 ЦК України випливає, що будь-яке порушення зазначених вимог тягне за собою нікчемність заповіту. Однак тут слід погодитися із позицією О.П. Печеного про те, що не будь-яке порушення процедури посвідчення заповіту слід вважати підставою його нікчемності. Серед таких порушень автор називає порушення таємниці заповіту [20], несвоєчасну реєстрацію заповіту з вини особи, яка його посвідчила чи з інших обставин [7, с. 37].

ПВСУ роз'яснив, що «не допускається визнання дійсним заповіту, який є нікчемним у зв'язку з порушенням вимог щодо його форми та порядку посвідчення. У цьому разі судам слід застосовувати статтю 1257 ЦК України, оскільки норми глави 85 ЦК не передбачають можливості визнання заповіту дійсним» (п. 15 Постанови ПВСУ від 06.11.2009 р. № 9 [12]). Таким чином, фактично виключається застосування до заповіту положень ч. 2 ст. 219 ЦК України, відповідно до якої суд може визнати односторонній правочин, нікчемний в силу недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення, дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкоджала обставина, яка не залежала від її волі.

При вирішенні спорів про визнання недійсним правочину, вчиненого особою під впливом насильства, судам необхідно враховувати, що насильство має виражатися в незаконних, однак не обов'язково злочинних діях. Насильницькі дії можуть вчинятися як стороною правочину, так і іншою особою – як щодо іншої сторони правочину, так і щодо членів її сім'ї, родичів тощо або їхнього майна. Факт насильства не обов'язково має бути встановлений вироком суду, постановленим у кримінальній справі (п. 21 Постанови ПВСУ від 06.11.2009 р. № 9 [12]).

Далі, заповіт може бути визнаний судом недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Це формулювання ч. 2 ст. 1257 ЦК України поширює на заповіти більшість норм про оспорюваність правочинів із дефектами волі (вчинених під впливом насильства, вчинених дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій, вчинених під впливом помилки та (або) не могла керувати ними).

Як зазначив ПВСУ, «для встановлення психічного стану заповідача в момент складання заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складання заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу (стаття 145 ЦПК України)» (п. 18 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.2008 р. № 7 [13]).

Слід зазначити, що експертиза має встановити нерозуміння особою значення своїх дій та (або) нездатність керування ними *безпосередньо на момент складання заповіту*. Крім того, висновок експертизи повинен містити *чіткі й однозначні висновки* про те, що заповідач не міг розуміти значення своїх дій і не міг керувати ними. Порушення цих вимог стає підставою для скасування судових рішень про визнання заповіту недійсним [18].

Крім того, експертиза має встановити *абсолютність* нерозуміння особою значення своїх дій та (або) нездатності керування ними. Так, ПВСУ, скасовуючи рішення судів апеляційної та касаційної інстанцій, зазначив: «<...> проведеною у справі експертизою не зроблено висновку про абсолютну неспроможність ОСОБА_12 в момент складання ним заповіту розуміти значення своїх дій та керувати ними, а лише стверджено, що існуючі в той час

порушення його психічної діяльності істотно впливали на його здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, що саме по собі не є підставою для визнання складеного в такому стані заповіту недійсним з підстав, передбачених ч. 1 ст. 225 ЦК України» [8].

Однак щодо останньої підстави недійсності – вчинення заповіту під впливом помилки – слід зробити деякі застереження.

По-перше, конструкція ч. 2 ст. 1257 ЦК України – «<...> волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі» – не в повній мірі охоплює випадок помилки. Адже при помилці має місце не невільність волевиявлення і не невідповідність волевиявлення волі. Мають місце дефекти саме у процесі формування волі особи. Помиляючись, особа формує свою внутрішню волю, виходячи із хибних засновків, але тим не менш подальше волевиявлення особи може бути і вільним, і таким, що відповідає її внутрішній – нехай і заснованій на помилці – але дійсній на момент вчинення правочину волі.

Варто звернути увагу на те, що п. 18 Постанови ПВСУ від 30.05.2008 р. № 7 [13], в якому по суті розкриваються випадки застосування ч. 2 ст. 1257 ЦК України, зовсім не висвітлюються питання заповітів, вчинених під впливом помилки.

По-друге, встановити факт помилки особи, яка померла, досить важко, якщо не неможливо. Щоб факт помилки був достовірно встановлений судом, він має бути спершу відображений у свідомості самої особи, яка помилилася. Інакше кажучи, заповідач за життя сам має зрозуміти, що заповіт було складено під впливом помилки. І якщо таке усвідомлення відбулося, заповідач може в будь-який момент використати своє право у будь-який час скасувати, змінити заповіт або скласти новий. Все-ж таки не дарма за Цивільним кодексом 1963 р. [22] угода, укладена внаслідок помилки, що має істотне значення, могла бути визнана недійсною лише за позовом сторони, яка діяла під впливом помилки. Вбачається, що визнання заповіту недійсним внаслідок помилки може мати місце лише після достовірного доведення: 1) факту прижиттєвого усвідомлення заповідачем факту помилки, а також негативного, непримиренного ставлення заповідача до помилки; 2) невикористання заповідачем за життя свого права у будь-який час скасувати, змінити заповіт або скласти новий з об'єктивних причин (наприклад, через незначний проміжок часу після усвідомлення помилки особа померла, була визнана недієздатною, обмежено дієздатною, втратила документи, що посвідчують особу, тяжко захворіла тощо).

По-третє, у разі дотримання форми та порядку посвідчення заповіту можливість помилки є вкрай незначною. Сумніви щодо складання заповіту під впливом помилки можуть вказувати саме на порушення форми та порядку посвідчення заповіту.

Тим не менш, судова практика не виробила однозначного правила про застосовуваність норм про вчинення правочину під впливом помилки до заповітів. Суди не відмовляють в позовних вимогах, не посилаються на незастосовуваність ст. 229 ЦК України. Досить значна кількість справ – особливо у апеляційній та касаційному провадженнях – завершується відмовою у визнанні заповіту недійсним саме через неможливість належного доведення позивачами факту помилки.

Наприкінці слід зазначити, що необхідно розрізняти недійсність заповіту та нечинність заповіту або окремих його положень. Втрата чинності заповітом є правоперешкоджаючим юридичним фактом, наявність якого унеможлиблює спадкування за заповітом (повністю або частково), одночасно відкриваючи юридичну можливість закликання до спадкування спадкоємців за законом [1, с. 285]. Події, що спричиняють втрату чинності заповітом, можуть відбутися як до виникнення спадкового правовідношення, так і після цього [6, с. 130]. В цьому нам вбачається основні їх відмінності від умов дійсності або ж підстав недійсності заповіту, наявність чи відсутність яких встановлюється саме на момент складання заповіту.

Втрата чинності заповітом зумовлюється певними обставинами, які пов'язуються із змінами у складі спадкового майна, суб'єктному складі осіб, на користь яких складено заповіт, в разі зміни або втрати ними активної спадкової дієздатності [6, с. 131]. Основними підставами втрати чинності заповіту (його частини) є: наявність осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ч. 3 ст. 1235, ч. 3 ст. 1241 ЦК України), смерть особи,

яка була позбавлена права на спадкування до смерті заповідача (ч. 4 ст. 1235 ЦК України), припинення (ненабуття) права власності на майно, вказане у заповіті (ч. 4 ст. 1236 ЦК України) тощо.

На необхідність розмежування недійсності та нечинності вказують і судові органи. Так, наприклад, ВССУ вказує: «<...> закон не пов'язує наявність спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині з недійсністю заповіту чи його частин, оскільки зазначені обставини не залежать від волі спадкодавця» [19].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що не всі норми, які стосуються недійсності правочинів загалом, можуть бути застосовані до заповітів. Трапляється в судовій практиці помилкове застосування до заповітів норм про правочини, вчинені під впливом обману та норм про вчинення правочинів під впливом тяжкої обставини.

Слід враховувати, що позиція практики вищих судових установ у питаннях дотримання вимог щодо форми та посвідчення заповіту відрізняється підвищеним формалізмом, що однак є достатньо виправданим з огляду на характерні особливості заповіту. Водночас не будь-яке порушення процедури посвідчення заповіту слід вважати підставою його нікчемності. Такі випадки поступово виробляються судовою практикою. Тому доцільно, ухвалюючи рішення у справі про нікчемність заповіту із вадами форми, ретельно узгоджувати його із практикою вищих судів.

Для встановлення психічного стану заповідача в момент складання заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складання заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу. При цьому про нікчемність заповіту свідчитиме лише чіткий та однозначний висновок експертизи про абсолютність нерозуміння особою значення своїх дій та (або) нездатності керування ними безпосередньо на момент складення заповіту.

Необхідно розрізняти недійсність заповіту та нечинність заповіту або окремих його положень.

Вбачається за необхідне на рівні судової практики та на рівні закону виробити правила щодо застосування до заповітів норм про правочини, вчинені під впливом помилки. Вважаємо, що визнання заповіту недійсним внаслідок помилки може мати місце лише після достовірного доведення: 1) факту прижиттєвого усвідомлення заповідачем факту помилки, а також негативного, непримиренного ставлення заповідача до помилки; 2) невикористання заповідачем за життя свого права у будь-який час скасувати, змінити заповіт або скласти новий з об'єктивних причин.

Список використаних джерел:

1. Гонгало Ю.Б. Юридические факты в наследственном праве России и Франции: сравнительно-правовое исследование / Ю.Б. Гонгало. – М., 2010. – С. 285.
2. Гостюк В.І. Правова природа недійсних угод // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – 2003. – Вип. 172: Правознавство. – С. 39-45.
3. Гришаев С.П. Наследственное право: [учеб. пособ.] / С.П. Гришаев. – М., 2003. – 125 с.
4. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти визнання правочинів недійсними // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2012. – № 2 (частина 1). – С. 94-98.
5. Перова О.В. Недійсність правочину, який порушує публічний порядок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 18 с.
6. Печений О. Втрата чинності заповітом. Тлумачення заповіту // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 4 (63). – С. 128-137.
7. Печений О.П. Спори про спадщину: аналіз типових помилок у справах про спадкування за заповітом // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 9. – С. 33-38.
8. Постанова Верховного Суду України від 29.02.2012 р. у справі № 6-9цс1я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21840087>

9. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – С. 66. – стаття 632.

10. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 91. – С. 172. – стаття 3312.

11. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – ст. 383.

12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>

13. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – С. 17.

14. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 03.03.2010 р. у справі № 22-ц-64/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9865691>

15. Рішення Верховного Суду України від 23.02.2011 р. у справі № 6-3216св10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14405574>

16. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду і цивільних і кримінальних справ від 27.04.2011 р. № 6-7184св11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16056606>

17. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.05.2012 р. у справі № 6-10324св12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24942072>

18. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.03.2012 р. у справі № 6-393св12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23827884>

19. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.11.2011 р. у справі № 6-1178св10 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19511129>

20. Ухвала Верховного Суду України від 24 січня 2007 р. // Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика. – К., 2008. – С. 291-293.

21. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06.03.2013 р. у справі № 6-46621св12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29973449>

22. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>

